

УДК 81'367.624

DOI 10.52928/2070-1608-2023-68-3-65-69

ГІСТОРЫЯ ВYZНАЧЭННЯ ПРЫСЛОЎЯ ЯК САМАСТОЙНАЙ ЧАСЦІНЫ МОВЫ І АКРЭСЛЕННЯ ЯГО МЕЖАЎ

М.В. КУДЛАШ

(Гродзенскі дзяржаўны аграрны ўніверсітэт)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7666-5434>

У артыкуле пададзены падрабязны аналіз крыніц лінгвістычнага матэрыялу, прысвечаных вызначэнню часцін мовы ў цэлым і прыслоўя ў прыватнасці. Падыходы лінгвістаў да выдзялення і размежавання часцін мовы мяняліся на працягу гісторыі існавання лінгвістычнай навукі і не могуць лічыцца адназначнымі нават у цяперашні час. Прыслоўе як лексіка-граматычная катэгорыя з'яўляецца адным з найменш вывучаных і сістэматызаваных аб'ектаў вывучэння граматыкі. У артыкуле робіцца спроба кароткага выкладу лінгвістычных падыходаў да характарыстыкі прыслоўя з мэтай вызначэння яго месца ў сістэме часцін мовы ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве (рускім і беларускім).

Ключавыя словы: граматыка, марфалогія, часціны мовы, граматычная катэгорыя, прыслоўе.

Уводзіны. Прыслоўе з'яўляецца адной з найменш даследаваных часцін мовы. Пры вызначэнні межаў прыслоўя ў сістэме часцін мовы ўзнікае шмат пытанняў. Па-першае, словы гэтай часціны мовы не маюць уласнакатэгарыяльных паказчыкаў, паколькі асноўнай рысай прыслоўя з'яўляецца нязменнасць і адсутнасць канчаткаў. Па-другое, абсалютная большасць прыслоўяў у словаўтваральным плане супадаюць са знамянальнымі часцінамі мовы. У рускай мове якасныя прыслоўі фармальна супадаюць з кароткімі формамі прыметнікаў (у ніякім родзе). У англійскай мове, дзе ў прыметніка адсутнічаюць фармальныя паказчыкі роду, ліку і склону, значная частка якасных прыслоўяў наогул супадае з прыметнікамі. Прыметнік і прыслоўе супадаюць у плане магчымасці ўтварэння формаў ступеней параўнання. Па-трэцяе, прыслоўі з'яўляюцца крыніцай папаўнення лексічнага складу мовы, асабліва ў межах прыназоўнікаў, злучнікаў, часціц. Па-чацвёртае, існуюць альтэрнатыўныя спосабы перадачы лексічнага значэння, якое звычайна выражае прыслоўе (назоўнікі з прыназоўнікамі, дзеепрыслоўі, даданыя часткі складаназалежных сказаў і інш.). Па-пятае, сінтаксічная функцыя акалічнасці ў сказе таксама дапускае выражэнне сродкамі іншых часцін мовы. Трэба ўлічваць пастаянны працэс папаўнення класа прыслоўяў за кошт іншых часцін мовы, асабліва назоўнікаў і дзеепрыслоўяў. Акрамя гэтага, адкрытым застаецца пытанне аб прызнанні безасабова-прэдыкатыўных і мадальных слоў (слоў катэгорыі стану, прэдыкатыўных прыслоўяў) самастойнымі часцінамі мовы. Відавочна, што нявырашаных задач, звязаных з вызначэннем і вывучэннем прыслоўя, дастаткова і ў наш час.

Аб'ектам дадзенага даследавання з'яўляецца вывучэнне прыслоўя і вызначэнне яго статусу ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве. Прадметам даследавання сталі працы лінгвістаў на працягу з XVI ст. да нашага часу, у якіх даецца азначэнне і характарыстыка прыслоўя. Даследаванне праводзілася з мэтай выяўлення асаблівасцей прыслоўя і іх эвалюцыі ў плане дыяхраніі, а таксама вызначэнне спрэчных палажэнняў, якія могуць перашкаджаць асэнсаванню катэгарыяльнага статусу прыслоўя.

Прыслоўе як аб'ект вывучэння ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве. Усходнеславянская граматычная традыцыя звяртаецца да аналізу часцін мовы пачынаючы з “Граматыкі славенскай” Лаўрэнція Зізанія (1596 г.), у паясненні да назвы якой сказана, што граматыка – гэта “мастацтва васьмі частак слова [часцін мовы]” [1, с. 3]. Прыслоўю аўтар дае такое азначэнне: “Частка слова нескланяемая, перад дзеясловам ці пасля дзеяслова выказаная”. Зізаній адрознівае невытворныя (*вчєра, утро*) і вытворныя (*мвдрѣ, добрѣ*) прыслоўі. Паводле будовы прыслоўі дзеляцца аўтарам на простыя (*крѣпцѣ*) і складаныя (*благочиннѣ*) [1, с. 101–103].

Мялеці Смярыцкі ў сваёй “Граматыцы...” таксама адзначае нязменнасць прыслоўя ў якасці яго асноўнай характарыстыкі. У адрозненне ад Зізанія, Смярыцкі заўважае за прыслоўем здольнасць адносіцца не толькі да дзеясловаў, але і да імёнаў [1, с. 362]. Паводле будовы ім выдзяляюцца тры групы прыслоўяў: простыя (“простое начертание”), складаныя (“сложное начертание”), да якіх ён дадае яшчэ адну (“пресложенное начертание”) [1, с. 383]. Значнае месца ў Граматыцы Смярыцкага адводзіцца апісанню спалучальных асаблівасцей прыслоўяў. Аўтар адзначае, што прыслоўі могуць паясняць і ўдакладняць дзеясловы, імёны, дзеепрыметнікі і дзеепрыслоўі. Смярыцкі падрабязна аналізуе спалучальнасць прыслоўяў з назоўнікамі ва ўскосных склонах і заўважае, што прыслоўі могуць мець уласціваці прыназоўнікаў (*далече града, близ смерти*) [1, с. 439].

М.В. Ламаносаў у трактаце “Российская грамматика” у значнай меры абапіраецца на граматыку Смярыцкага і вызначае сістэму часцін мовы ў адпаведнасці з класічнай еўрапейскай традыцыяй універсальных граматык. Займеннік, дзеепрыметнік, прыслоўе, прыназоўнік, злучнік і выклічнік, якія “ў зносінах і ў скарачэнні гэтых [імён і дзеясловаў] служаць”, Ламаносаў называе “службовымі часцінамі слова”. Пра прыслоўе даследчык піша, што гэтая часціна “адлюстроўвае адзіным выразам акалічнасці” і служыць “для сціслага адлюстравання акалічнасцей” [2, с. 318]. Ламаносаў адзначае словаўтваральную сувязь прыслоўяў з назоўнікамі: “Часам імёны ў творным склоне прымаюць сілу прыслоўяў: *кругомъ з кругъ; даромъ з даръ*”. Вучоны апісаў выпадкі страты назоўнікам

магчымасці скланення і адносіў такіа адзінкі да прыслоўяў: *нарокомь, урывомь* [2, с. 439]. Сінтаксічныя асаблі-васці прыслоўя Ламанасаў разглядае ў главе “О сочинении вспомогательных частей слова”. Аўтар робіць цікавыя заўвагі: прыслоўі, утвораныя ад назоўнікаў, захоўваюць здольнасць кіраваць назоўнікам (*достойно воздаяния*); колькасныя прыслоўі спалучаюцца з назоўнікамі ў родным склоне (*довольно благоразумия*); “розныя прыслоўі па сваёй сіле розныя прымаюць склоны” (*поздно ночью*) [2, с. 439].

А.Х. Вастокаў пры азначэнні прыслоўя звяртаў увагу на яго суаднесенасць з дзеясловамі і прыметнікамі для выражэння акалічнасцей дзеяння ці стану, сапраўднасці якасці ці стану або меры якасці. У адпаведнасці з гэтым ім выдзяляліся тры групы прыслоўяў паводле лексічнага значэння: прыслоўі акалічнасцей, сапраўднасці і меры [3, с. 207]. Вастокаў пісаў пра відавочную матываванасць большай часткі прыслоўяў назоўнікамі, прыметнікамі, займеннікамі і дзеясловамі. Даследчык сцвярджаў, што кожны якасны прыметнік у форме ніякага роду можа быць аднесены да прыслоўяў [3, с. 210]. Слова *столько, много, мало, нѣсколько, сколько* даследчык адносіў да ўказальных колькасных займеннікаў, калі яны суадносяцца з назоўнікамі, або да колькасных прыслоўяў – у іх спалучэннях з дзеясловамі [3, с. 212].

М. Грэх разам з якаснымі адносіў да знамянальных часцін мовы і “нарѣчія дѣйствующія” (дзеепрыслоўі). Усе акалічнасныя прыслоўі вучоны ўключаў у разрад службовых часцін мовы, ці часціц. Да прыслоўяў мовазнаўца адносіў дзеепрыслоўі, настойваючы на тым, што ім не надаецца дастатковай увагі. “Яны [дзеепрыслоўі] адносяцца да прыслоўяў, так, як дзеепрыметнікі да прыметнікаў, азначаючы пабочнае дзеянне прадмета, у час якога, перад ці пасля, адбываецца галоўнае яго дзеянне” [4, с. 44].

Ф. І. Буслаеў сярод знамянальных часцін мовы выдзяляў “дзеяслоў, назоўнік, прыметнік і прыслоўі, утвораныя ад гэтых трох часцін”. Дзеепрыслоўе даследчык называў аддзеяслоўным прыслоўем [6, с. 317]. Буслаеў лічыў прыслоўі “старажытнымі імёнамі” галоўным чынам за тое, што ў іх відавочным з’яўляецца пераход іменнай флексіі ў суфікс прыслоўя, які вучоны называе “ўтваральным канчаткам” [5, с. 224]. Да службовых часцін мовы адносіліся Буслаевым займеннікі, лічэбнікі, прыназоўнікі і злучнікі ды, акрамя гэтага, займеннікавыя прыслоўі і дапаможныя дзеясловы [6, с. 318]. У асобную групу слоў вучоны выдзяляў прыназоўнікавыя прыслоўі, якія “нароўні з прыназоўнікамі могуць кіраваць склонамі” (*напротивъ собора*) [6, с. 473]. Займеннікавыя прыслоўі мовазнаўца разглядае ў раздзеле займеннікаў і выдзяляе сярод іх прыслоўі месца (*гдѣ, куда*), часу (*когда, тогда*) і якасці (*такъ, какъ*) [5, с. 232]. Даследчык падрабязна апісвае формы ступеняў параўнання прыметнікаў, ён лічыць дапушчальным іх утварэнне ад парадкавых лічэбнікаў [5, с. 255].

А.М. Пяшкоўскі адносіў прыслоўе да асноўных граматычных катэгорый [7, с. 102]. Займеннікавыя прыслоўі даследчык уключыў у клас займеннікаў, адносячы да ўказальных *там, тут*, да пыталых – *дзе, когда* і г.д. Мовазнаўца заўважаў, што прыслоўі не могуць спалучацца з назоўнікамі. Выпадкі спалучэння назоўніка з прыслоўем тыпу *ходьба пешком* толькі падкрэсліваюць сувязь прыслоўя з дзеясловам, таму што назоўнікі ў такіх спалучэннях маюць выразнае аддзеяслоўнае паходжанне [7, с. 68]. Вучоны пісаў, што прыслоўі выяўляюць прыметы гэтак жа, як і прыметнікі і дзеясловы. Але паколькі дзеясловы і прыметнікі самі выражаюць прымету назоўніка (які мае прадметнае значэнне), то прыслоўе паказвае прымету прыметы, якая належыць “чамусьці такому, што выказана аб прадмеце” і выражаецца прыметнікам ці дзеясловам [7, с. 95]. Пяшкоўскі сцвярджаў, што прэдыкатыўнымі могуць быць толькі якасныя прыслоўі, таму што пры акалічнасных прыслоўях дзеяслоў *быть* губляе значэнне звязкі і абазначае прысутнасць (*был вчера*). Вучоны заўважыў, што дзеясловы тыпу *сидеть, стоять* могуць губляць частку свайго прэдыкатыўнага значэння ў спалучэннях з акалічнаснымі прыслоўямі (*сидеть дома*). Такія спалучэнні былі названы ім “паўпрэдыкатыўнымі прыназоўнік-склонавымі спалучэннямі”, а прыслоўі ў іх складзе – “паўпрэдыкатыўнымі прыслоўямі”. У ролі выказніка прыслоўе ў асабовых развітых сказах амаль не сустракаецца: яно можа адносіцца да прапушчанага выказніка, але прыслоўе можа дапаўняць выказнікі, выражаныя дзеясловамі, прыметнікамі ці назоўнікамі [7, с. 248].

Як спосаб выражэння акалічнасці ў выказванні разглядаў прыслоўе А.А. Патэбня. Вучоны нават атаясамліваў акалічнасць з прыслоўем: “Пад акалічнасцю, ці прыслоўем, разумеем прымету (гэта значыць, знамянальную часціну мовы), якая звязваецца з другой прыметай, <...> і толькі праз яе адносіцца да прадмета (суб’екта, аб’екта), а сама па сабе не мае з ім ніякай сувязі” [8, с. 124]. Прыслоўі ў форме вышэйшай ступені параўнання Патэбня аб’ядноўваў з прыметнікамі, нягледзячы на іх адрозненні ў сінтаксічнай спалучальнасці. Даследчыку здавалася, што прыслоўе, утворанае ад дапасаванага слова, губляе здольнасць скланяцца і дапасоўвацца. Вучоны адзначае, што “калі дапаўненне, якое мае сваё дапаўненне, губляе значэнне аб’екта і пераходзіць у прыслоўе <...>, то гэтым самым яно становіцца звязкаю, якая звязвае сваё былое дапаўненне з тым, што дапаўняецца”. Вучоны лічыў, што такім чынам адбываецца пераход прыслоўяў у прыназоўнікі [8, с. 127]. Прыслоўі пры прыметніках ён называў “недапасоўваемым аtryбутам аtryбута”, таму што назоўнік не можа мець пры сабе акалічнасці [8, с. 125].

Вучоны І.І. Мешчанінаў называў прыслоўе “аtryбутыўным носьбітам прэдыкатыўнага значэння”. Асноўным крытэрыем выдзялення прыслоўяў у самастойны граматычны клас ён лічыў іх сінтаксічную функцыю: “Уяўляючы ў большасці выпадкаў вытворную з’яву, прыслоўі абавязаны сваім выдзяленнем у асобную групу слоў іх сінтаксічнаму значэнню” [9, с. 344]. Сінтаксічную ролю прыслоўя Мешчанінаў бачыў у выражэнні акалічнасцей пры выказніку: “Акалічнаснае слова ёсць спадарожнік дзеяслова, але не яго складовая частка”. [9, с. 340]. Слова, якія могуць з’яўляцца “выказнікам галоўнага сказа”, Мешчанінаў адносіў да катэгорыі стану [9, с. 349]. Слова катэгорыі стану могуць быць выражаны не толькі прыслоўямі, але часцей за ўсё яны суадносяцца менавіта з гэтай часцінай мовы. Мешчанінаў лічыў, што “прыслоўе не перастае быць прыслоўем, калі самастойна выступае выказнікам” [9, с. 331]. Мадальныя словы, якія выконваюць у сказе функцыю пабочных, даследчык не раіў адносіць да прыслоўяў, таму што пры сваім фармальным падабенстве яны адрозніваюцца ад прыслоўяў сінтаксічнымі функцыямі [9, с. 360].

Л.У. Шчэрба лічыў прыслоўе выключна “фармальнай катэгорыяй, бо значэнне яе супадае са значэннем катэгорыі прыметнікаў”. Вучоны адзначаў, што прыслоўі можна было б лічыць “формай адпаведных прыметнікаў, калі б у той жа функцыі не ўжывалася вялікай колькасці нязменных слоў, якія не з’яўляюцца вытворнымі ад прыметнікаў” [10, с. 72]. Фармальнымі прыметамі прыслоўя Шчэрба лічыў: аднесенасць да прыметніка, дзеяслова ці другога прыслоўя; немагчымасць азначацца прыметнікам; нязменнасць. Вучоны прызнаваў суфіксы ў формах ступеняў параўнання ў адпрыметнікавых прыслоўяў канчаткамі. Шчэрба лічыў, што дзеепрыслоўі не трэба адносіць да прыслоўяў, але выдзяляў “дзеяслоўныя прыслоўі”, якім прыпісваў наяўнасць асобных канчаткаў, і заўважаў пра лёгкасць, з якой некаторыя дзеепрыслоўі пераходзяць у разрад прыслоўяў: *стоя, лежа*. Самым складаным пытаннем вучоны лічыў размежаванне прыслоўя з назоўнікам. [10, с. 73–74]. Вучоны дапускаў выдзяленне слоў тыпу *нельзя, можна, надо, пора, жаль* у асобную групу, якую прапанаваў назваць катэгорыяй стану. Да гэтай групы аўтар адносіў адзінкі тыпу *холодно, весело*, калі яны ўваходзяць у склад галоўнага члена аднастаўнага безасабовага сказа. На думку даследчыка, гэтыя словы немагчыма лічыць прыслоўямі, таму што яны не адносяцца ні да дзеяслова, ні да прыметніка, ні да другога прыслоўя. Прыметнікамі іх таксама нельга лічыць, бо яны не спалучаюцца з назоўнікамі. Фармальнымі прыметамі згаданай групы слоў Шчэрба лічыў “нязменнасць, з аднаго боку, і ўжыванне са звязкамі – з другога: першым яна адрознівалася б ад прыметнікаў і дзеясловаў, а другім – ад прыслоўяў” [10, с. 74].

Падрабязнае і грунтоўнае апісанне прыслоўя даецца ў манаграфіі В.У. Вінаградава “Русский язык (Грамматическое учение о слове)”. Акадэмік матывуе вылучэнне прыслоўя ў самастойную часціну мовы сукупнасцю марфалагічных, сінтаксічных і семантычных прымет [11, с. 282]. Асноўнымі марфалагічнымі асаблівасцямі катэгорыі прыслоўяў даследчык лічыць словаўтваральную суадноснасць прыслоўяў з імёнамі і дзеясловамі, з чаго вынікае сістэма граматычных разрадаў прыслоўяў са спецыфічным наборам марфем; адрозненні ў значэнні аманімічных граматычных элементаў прыслоўяў ад іншых класаў слоў; абмежаванасць граматычнага аб’ёму слова; адсутнасць формаў словазмянення; абмежаванае перамяшчэнне слоў з аднаго разраду прыслоўяў у другі. Рознабаковасць марфалагічных рысаў аб’ядноўваецца адзінствам семантыкі і аднастайнасцю сінтаксічнага ўжывання прыслоўяў [11, с. 284]. На аснове сувязі прыслоўяў з іншымі часцінамі мовы даследчык выдзяляе чатыры лексіка-марфалагічныя разрады прыслоўяў: прадметна-акалічнасныя; якасныя, або якасна-адносныя; лікавыя, або колькасныя; працэсуальныя, або дзейнасныя [11, с. 285]. Вінаградаў прапаноўвае “далучыць да класаў якасных і акалічнасных прыслоўяў яшчэ асаблівы клас прыслоўяў колькасных” [11, с. 307]. Як самастойную часціну мовы Вінаградаў выдзяляў словы катэгорыі стану, куды адносіў нязменныя іменныя словы і прыслоўі, якія ўжываюцца толькі ў функцыі выказніка. Словы катэгорыі стану знешне адрозніваюцца ад прыметнікаў і назоўнікаў “адсутнасцю формаў скланення і наяўнасцю формаў часу, ад прыслоўяў – формамі часу і няздольнасцю якасна або акалічнасна азначаць дзеяслоў і прыметнік” [11, с. 332].

Акадэмічная “Русская грамматика” характарызуе прыслоўе як “часціну мовы, якая абазначае непрацэсуальную прымету дзеяння, прадмета ці іншай непрацэсуальнай прыметы – якасці або ўласцівасці”. Асноўнай фармальнай прыметай прыслоўя прызнаецца адсутнасць словазмянення. “Русская грамматика” да якасных прыслоўяў адносіць “прэдыкатыўныя словы і прэдыкатывы – словы, якія выступаюць у функцыі галоўнага члена аднастаўнага сказа”. Значэнне стану, якое выражаецца прэдыкатыўным прыслоўем, збліжае іх з кароткімі формамі прыметнікаў і дзеепрыметнікаў. Дэрывацыйна прыслоўе цесна звязана з іншымі часцінамі (матывуецца словамі іншых знамянальных часцін мовы) альбо само служыць асновай для ўтварэння службовых часцін мовы (часціц, прыназоўнікаў і злучнікаў) [12, с. 701].

Такім чынам, згаджаючыся, што прыслоўе выражае другасную прымету, мовазнаўцы не дасягаюць узаемапаразумення ў шматлікіх спрэчных палажэннях: прыслоўе – гэта граматыкалізаваная акалічнасць; прыслоўе можна разглядаць як разнавіднасць прыметніка; займеннікавыя прыслоўі адносяцца да займеннікаў; словы катэгорыі стану ўтвараюць асобную часціну мовы і г.д. Сістэмны аналіз такіх фактаў прыводзіць да высновы неабходнага рознабаковага марфалагічнага, сінтаксічнага, семантычнага і функцыянальнага аналізу сучаснага прыслоўя.

Прыслоўе ў беларусазнаўстве. У беларусазнаўстве таксама ёсць значная колькасць даследаванняў, па якіх мы можам даведацца аб эвалюцыі поглядаў на катэгорыю прыслоўя. Важна адзначыць, што на погляды беларускіх лінгвістаў значны ўплыў аказалі працы расійскіх мовазнаўцаў. Так, Я.Ф. Карскі заўважаў, што большая частка беларускіх прыслоўяў, як і ў рускай і іншых славянскіх мовах, уяўляюць сабой “закасянелыя формы зменных часцін мовы: імёнаў і дзеясловаў”. Даследчык прапаноўваў дзеепрыслоўі адносіць да прыслоўяў па прычыне іх нязменнасці [13, с. 90–91]. Акрамя вытворных прыслоўяў даследчыкам апісваліся і іншыя адзінкі, “у якіх цяжка ўбачыць якую-небудзь са зменных часцін мовы; гэта ў большай частцы аднаскладовыя прыслоўі”. У якасці прыкладаў Карскі прыводзіць *каля, скрозь, якь* і іншыя [13, с. 91].

Б. Тарашкевіч галоўнай функцыяй прыслоўя прызнаваў значэнне “асаблівасцей асаблівасці”. Прыслоўем ён называў “нязменную часціну мовы, што азначае розныя акалічнасці: месца, часу, прычыны, спосабу”. Тарашкевіч прызнаваў суаднесенасць прыслоўяў з іншымі часцінамі мовы, лічыў іх “закасянелымі формамі зменных часцін мовы” і адзначаў, што прыслоўі маюць уласную сістэму спецыфічных “прыслоўных канчаткаў”. Згодна з поглядамі Тарашкевіча, часціцы *не (ня)* і *ні* адносяцца да прыслоўяў [14, с. 90].

Я. Лёсік называў прыслоўямі “нязменныя словы, што выражаюць розныя акалічнасці, у якіх адбываюцца дзеянне ці стан прадмета” [15, с. 163]. Даследчык бачыў сувязь большасці прыслоўяў з самастойнымі часцінамі

мовы: “Прыслоўі, што раскладаюцца на аснову і канчатак спосабам параўнання з падобнымі зменнымі словамі, называюцца граматычнымі. Усе іншыя прыслоўі, як *тут, там, як, дзе, тады* і падобныя, называюцца неграматычнымі”. У выдзеленых ім граматычных прыслоўях Лёсік адзначаў фармальную суаднесенасць з рознымі склонавымі формамі іменных часцін мовы і дзеепрыслоўямі [15, с. 166].

Манументальныя даследаванні прыслоўя беларускай мовы былі праведзены Паўлам Паўлавічам Шубай. Беларускі лінгвіст характарызаваў прыслоўе як “знамянальную часціну мовы, якая абазначае непрацэсуальную прымету іншай прыметы” [16, с. 243]. Даследчык канстатуе, што прыслоўе звычайна адносіцца ў сказе да дзеяслова, прыметніка або іншага прыслоўя, зрэдку – да назоўніка. Шуба адзначае адсутнасць у прыслоўя “спецыяльнага фармальнага ўказання на аднесенасць агульнага значэння прыметы да дзеяння, стану ці іншай прыметы”. Вучоны адзначаў, што выразнай асаблівасцю прыслоўя з’яўляецца суаднесенасць з усімі знамянальнымі часцінамі мовы ў словаўтваральным аспекце. Асноўная сінтаксічная функцыя прыслоўя – акалічнасць, зрэдку прыслоўе можа быць азначэннем або выступаць часткай састаўнога іменнага выказніка [16, с. 244].

Азначэнне прыслоўя ў акадэмічнай “Беларускай граматыцы” супадае з трактоўкай прыслоўя ў “Русской грамматике” і вызначаецца як “часціна мовы, якая абазначае непрацэсуальную прымету дзеяння, прадмета ці іншай непрацэсуальнай прыметы – якасці або ўласцівасці”. У адрозненне ад расійскіх лінгвістаў, беларускія даследчыкі ўвогуле не разглядаюць прыслоўі з прэдыкатыўным значэннем як спецыфічную моўную з’яву [18, с. 194].

У энцыклапедыі “Беларуская мова” прыслоўе характарызуецца як “часціна мовы, якая абазначае непрацэсуальную прымету іншай прыметы” [19, с. 437]. “Лексіка-граматычны клас знамянальных слоў, якія маюць значэнні стану ці ацэнкі і выконваюць ролю адзінага галоўнага члена ці яго асноўнага кампанента ў безасабовых сказах”, складальнікі Энцыклапедыі называюць прэдыкатывамі. Аўтары лічаць, што нерацыянальна аб’ядноўваць у адзін клас словы з выразнымі адрозненнямі ў сінтаксічных функцыях і з розным лексічным аб’ёмам [19, с. 439].

“Кароткая граматыка беларускай мовы” пры азначэнні прыслоўя ўлічвае толькі семантычныя асаблівасці гэтай катэгорыі слоў, называючы прыслоўе “знамянальнай часцінай мовы, якая абазначае прыкметы дзеянняў, ступень якасці або колькасці і розныя акалічнасці, пры якіх адбываюцца дзеянні або праяўляюцца прыметы” [20, с. 306]. У раздзеле “Прыслоўе” аўтарамі “Кароткай граматыкі...” выдзяляецца “група слоў, якія з’яўляюцца нязменнымі, але абазначаюць не прымету дзеяння ці якасці, а стан ці ацэнку чаго-небудзь ці каго-небудзь”. Такія словы называюцца безасабова-прэдыкатыўнымі (словамі катэгорыі стану). Нягледзячы на фармальнае падабенства паміж прыслоўямі і словамі катэгорыі стану, “Граматыка ...” адзначае відавочныя адрозненні паміж двума граматычнымі класамі як у лексічным значэнні, так і ў сінтаксічных функцыях, “што і дазваляе выдзеліць іх у асобны разрад слоў” [20, с. 313].

У выніку вывучэння прац беларускіх мовазнаўцаў высвятляецца бяспрэчны ўплыў расійскай моўнай традыцыі. Вызначэнне месца прыслоўя ў беларускай моўнай сістэме характарызуецца такімі ж недахопамі і адсутнасцю сістэматычнага рознаўзроўневага апісання. Думаецца, што мае сэнс правядзенне дэталёвага даследавання марфалага-сінтаксічных і семантычных асаблівасцей беларускага прыслоўя з улікам яго функцыянавання ў маўленчай практыцы.

Заклучэнне. Аналіз лінгвістычных прац дазваляе зрабіць пэўныя высновы наконт месца прыслоўя ў сістэме часцін мовы. Найважнейшая з іх заключаецца ў тым, што пры вызначэнні прыслоўя немагчымы аднабаковы падыход – абавязкова патрэбна ўлічваць як лексіка-семантычную напоўненасць, так і фармальна-марфалагічныя асаблівасці, а таксама сінтаксічную валентнасць і функцыі, якія словы, што можна аднесці да прыслоўяў, выконваюць у сказе. Большасць даследчыкаў адзначае, што прыслоўе выражае значэнне другаснай прыметы, паясняе і ўдакладняе дзеясловы і іх формы (дзеепрыслоўі і дзеепрыметнікі), прыметнікі, іншыя прыслоўі і назоўнікі. На практыцы пры вызначэнні межы прыслоўя даводзіцца сутыкацца з рознага роду спрэчнымі момантамі, што дазваляе зрабіць выснову аб неабходнасці дасканаллага і падрабязнага даследавання прыслоўя беларускай мовы ў кантэксце сучасных сусветных даследаванняў і з улікам нацыянальнамоўных асаблівасцей.

ЛІТАРАТУРА

1. Грамматики Лаврентия Зизания и Мелетия Смотрицкого: сб. / сост. Е.А. Кузьминова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. – 526 с.
2. Ломоносов М.В. Полное собрание сочинений: в 10 т. – 2-е изд. – М.; СПб.: Наука, 2011. – Т. 7: Труды по филологии. 1739–1758. – 2011. – 863 с.
3. Востоков А.Х. Русская грамматика по начертанию его же сокращенной грамматики полнее изложенная. – СПб.: Тип. В. Глазунова, 1831. – 409 с.
4. Греч Н. Чтения о русском языке. Часть вторая. – СПб.: Тип. Н. Греча, 1840. – 404 с.
5. Буслаев Ф.И. Преподавание отечественного языка. – М.: Просвещение, 1992. – 512 с.
6. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. – М.: Учпедгиз, 1959. – 623 с.
7. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – Изд. 7-е. – М.: Учпедгиз, 1956. – 511 с.
8. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. – М.: Учпедгиз, 1958–1977. – Т. 1–2. – 535 с.
9. Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи; отв. ред. П.Я. Скорик, В.З. Панфилов. – Л.: Наука, 1978. – 368 с.
10. Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку; АН СССР. Отд-ние литературы и языка. – М.: Учпедгиз, 1957. – 187 с.
11. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): учеб. пособие для вузов. – 3-е изд. – М.: Высш. шк., 1986. – 640 с.

12. Русская грамматика: в 2 т. / редкол.: Н.Ю. Шведова (гл. ред.). – М.: Наука, 1980. – Т. 1: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология / Н.Ю. Шведова и др. – 1980. – 788 с.
13. Карский Е.Ф. Обзор звуков и форм белорусской речи. – М.: Университетская тип., 1885. – 170 с.
14. Тарашкевіч Б.А. Беларуская граматыка для школ. – 5-е выд. – Мінск: Нар. асветы, 1991. – 132 с.
15. Лёсік Я. Граматыка беларускай мовы: марфалогія: для настаўнікаў педтэхнікумаў і самаасветы. – Мінск: Дзярж. выд-ва Беларусі, 1927. – 190 с.
16. Шуба П.П. Сучасная беларуская мова. Марфаналягія. Марфалогія: вучэб. дапам. для філал. фак. ун-таў. – Мінск: Універсітэцкае, 1987. – 334 с.
17. Шуба П.П. Прыслоўе ў беларускай мове: марфалагічны нарыс. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1962. – 193 с.
18. Беларуская граматыка: у 2 ч. / рэдкал.: М.В. Бірыла (гал. рэд.). – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск / М.В. Бірыла і інш. – 1985. – 431 с.
19. Беларуская мова: Энцыкл. / А.Я. Міхневіч і інш.; пад рэд. А.Я. Міхневіча; рэдкал.: Б.І. Сачанка (гал. рэд.). – Мінск: Бел. энцыкл., 1994. – 655 с.
20. Кароткая граматыка беларускай мовы: у 2 ч. / навук. рэд. А.А.Лукашанец. – Мінск: Беларуская навука, 2007–2009. – Ч. 1: Фаналогія. Марфаналягія. Марфалогія. – 2007. – 351 с.

Паступіў 21.03.2023

ИСТОРИЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ НАРЕЧИЯ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ЧАСТИ РЕЧИ И ОБОЗНАЧЕНИЯ ЕГО ГРАНИЦ

М.В. КУДЛАШ

(Гродненский государственный аграрный университет)

В статье дается подробный анализ источников лингвистического материала, посвященных определению частей речи в целом и наречия в частности. Подходы лингвистов к выделению и разграничению частей речи менялись на протяжении истории существования лингвистической науки и не могут считаться однозначными даже в настоящее время. Наречие как лексико-грамматическая категория является одним из наименее изученных и систематизированных объектов изучения грамматики. В статье делается попытка краткого изложения лингвистических подходов к характеристике наречия и определению его места в системе частей речи в восточнославянском языкознании (русском и белорусском).

Ключевые слова: грамматика, морфология, части речи, грамматическая категория, наречие.

HISTORY OF THE DEFINITION OF AN ADVERB AS AN INDEPENDENT PART OF LANGUAGE AND OUTLINE OF ITS BOUNDARIES

M. KUDLASH

(Grodno State Agrarian University)

The article provides a detailed analysis of the sources of linguistic material devoted to the definition of parts of speech in general and adverbs in particular. The approaches of linguists to the allocation and differentiation of parts of speech have changed throughout the history of linguistic science and cannot be considered unambiguous even at the present time. Adverb as a lexical and grammatical category is one of the least studied and systematized objects of grammar study. The article attempts to summarize linguistic approaches to the characterization of an adverb and the definition of its place in the system of parts of speech in East Slavic linguistics (Russian and Belarusian).

Keywords: grammar, morphology, parts of speech, grammatical category, adverb.